

Margrét Jónsdóttir

Veik sögn verður sterk:

Beygingarsaga sagnarinnar *kviða*

1 Inngangur

Beygingarsaga sagnarinnar *kviða* er saga breytinga.¹ Í fornu máli var sögnin veik en í nútímamáli er hún sterk nema í nútíð eintölu, þá er hún oftast veik. Helstu staðreyndir beygingarsögu sagnarinnar eru þessar:

- (1) a. Elstu varðveittu dæmin um sterka beygingu sagnarinnar *kviða* eru um þátíð eintölu, *kveið*, og lýsingarhátt þátíðar, *kviðinn*; þau eru frá miðri 17. öld.
b. Dæmi eru um sterka nútíðarbeygingu (í eintölu), *kvið*, *kviður*. Það elsta er frá fyrsta þriðjungi 20. aldar.

Til að varpa frekara ljósi á það sem nefnt hefur verið verður rætt um *kviða* frá ýmsum sjónarhornum og sögnin sett í fræðilegt samhengi. Í öðrum kafla verður örstutt grein gerð fyrir samstofna sögn í skyldum málum. Í þeim þriðja verður beygingarsagan rakin og dæmi sýnd. Því næst verður sagt frá þeim sterku sögnum fyrsta flokks sem hafa breytt um beygingu að hluta til eða að öllu leyti. Horft verður til norsku til samanburðar. Þetta verður í fjórða kafla. Í fimmta kafla

¹ Greinarhöfundur þakkar Veturliða Óskarssyni og Þorsteini G. Indriðasyni fyrir yfirlestur og ýmsa aðstoð. Ásdísi Egilsdóttur, Einari Frey Sigurðssyni, Guðvarði Má Gunnlaugssyni og Haraldi Bernharðssyni ber einnig að þakka aðstoð og góð ráð af ýmsum toga. Óþekktir yfirlesarar eiga miklar þakkir skildar.

verður fræðilegu ljósi á það varpað hvernig það gerist þegar sögn breytir um beygingu. Að lokum verða niðurstöður dregnar saman.

Flestar breytingar, sem orðið hafa á beygingum í málinu, hafa aukið á reglufestu þess og um leið gagnsæi og fyrirsegjanleika. Dæmi um það er t.d. þegar sterkar sagnir hafa orðið veikar eins og langflestar sagnir málsins eru, þ. á m. allar nýjar. Við það fækkaði dæmum um sagnir með „innri beygingu“. Saga sagnarinnar *kviða* gæti á hinn bóginn verið dæmi um hið gagnstæða þar sem leiðin lægi frá hinu almenna, ómarkaða til hins sérstæðara, þess sem er markað. Sterka nútíðarbeygingin er ung og það er athyglisvert hve langur tími leið áður en öll sterka beygingin hafði skilað sér.

Í greininni er saga sagnarinnar *kviða* í fyrirrúmi. Til þess að skilja hana verður að setja hana í samhengi við ýmislegt annað úr sögu málsins, jafnt breytingar á beygingu einstakra sagna sem og stærri og afdrifaríkari breytingu af öðrum toga; er þar vísað til afkringingarinnar. Hún varpar líka ljósi á afstöðu til heimilda og hvernig beri að túlka þær.

2 Uppruni og skyld mál

Ásgeir Blöndal Magnússon (1989:527) tengir sögnina *kviða* við samstofna sagnir í skyldum málum. Hann nefnir fornensku sögnina *qvīðan* og fornsaxnesku *quīthean*, báðar sterkar. Sitthvað er þó á huldu. Jan de Vries (1962:338), sem er á sömu slóðum í sínum skýringum og Ásgeir, gerir veiku og sterku sögnina að sitt hvorri flettunni. Hjá de Vries kemur fram að sterka sögnin *kviða* sé bundin við skáldamálið. Sögnina *kviða* er ekki að finna í bók Mailhammers (2007) um sterkar sagnir í germönskum málum. Seebold (1970:313) er nánast viss um að germanska sagnrótin sé ekki sterk. Bæði Seebold (1970:313) og Ásgeir Blöndal Magnússon (1989:527) nefna lýsingarorðið (ó)*kviðinn* og tengja við sögnina *kviða*; Ásgeir segir elstu heimild um lýsingarorðið vera frá 17. öld.² Dæmi eru um *kviða* þegar í elsta máli eins og rakið verður nánar í 3.1. Á hinn bóginn er sögnin ekki í bók Bjorvands og Lindemans (2000) um norsk erfðaorð og orðsifjar þeirra.

Lítum nú til norrænu málanna. Færeyska sögnin *kviða*, sbr. *kviða fyrri* og *kviða sær*, er veikrar beygingar eins og fram kemur í *Føroysk orðabók*. Veiku sögnina *kvide*, bæði með afturbeygingu (*sig*) og *for*, er að

² *Kviðinn* hefur alltaf verið með *-i-*. Hefði það verið *kviðinn væri það heimild um sterka beygingu enda orðmyndin þá upprunalegur lýsingarháttur með hvarfstigi.

finna í „eldri“ dönsku eins og lesa má hjá Kalkar (1976:672). Í *Nudansk Ordbog* (1982:538) er veika sögnin *kvie*, áður *kvide* (þ.e. eldri nýdanska (1500–1700)), og sagt að í nútímamáli hafi merkingin komið úr norsku í lok 19. aldar: *han kviede sig ved* (ɔ: havde ikke megen lyst til) *at sige sandheden*. Í *Norsk ordbok* (2007:1450) er *kvidal/kvi*. Fylgiorðin geta verið *for, med, mot, på* og *ved*. Með afturbeygða fornafninu geta fylgiorðin með *kvida seg* verið *for, med, på, til* og *ved*. Í *Riksmålsordboken* (1977:395) eru *kvie seg for* og *kvie seg ved* og í *Nynorskordboka* er *kvi, kvide; kvi imot/ sig for*.³ Enda þótt *kvida* sé sögð veik eru dæmi um sterka beygingu í mállýskum eins og lesa má hjá Venås (1967:31). Hjá honum (bls. 53) kemur líka fram að sögnin sé þar í hópi með fjölmörgum veikum sögnum af sömu gerð sem eru til í sterkri beygingu að hluta til eða öllu leyti. Hjá Hellquist (1948:535) má sjá að í sænsku er sögnin *kvida*, í fornsænsku *kviþa*; hann segir jafnframt að vegna áhrifsbreytinga hafi sögnin orðið sterk í nútímasænsku. Þrátt fyrir að merkingin sé ekki alltaf nákvæmlega sú sama í íslensku og hinum norrænu málunum snýst hún um tilfinningalega reynslu eða skynjun enda telst sögnin til skynjunarsagna.

Það er eftirtektarvert hve margt er á huldu um uppruna sagnarinnar og hve upplýsingarnar um hana eru rýrar. Að baki *kviða* er ekki þekkt indóevrópsk sögn (sjá t.d. Mailhammer 2007:213). Hún er þó ekki ein á ferð að mati Pokornys (1959:467) sem telur *kviða* vera af sömu rót og *kveina* og segir sagnirnar hljóðgervinga.⁴

³ Í færeysku, dönsku og norsku getur sögnin tekið með sér fylgiorð en líka afturbeygt fornafn. Í íslensku hefur sambandið *kviða fyrir* algjörlega leyst *kviða við* af hólmi. Í elsta máli var *kviða við* nánast einhaft væri sögnin forsetningarsögn og þannig var það fram um og yfir 1900; frá 16. öld við hlið *kviða fyrir* sem er einhaft í nútímamáli; hjá Cleasby og Vigfússon (1874:365) kemur einmitt fram að *fyrir* með *kviða* sé úr nútímamáli. Í elsta máli eru nokkur dæmi um *kviða* með afturbeygðu fornafni, *kviða sér*. Sú notkun er eingöngu bundin við það skeið. Hvernig *kviða fyrir* leysti *kviða við* af hólmi er dæmi um að óhagkvæmt sé fyrir málið að hafa tvö form sömu merkingar eða í sama hlutverki. Benda má á að kenningar Martinets (1964:167–168) um hagfræði málsins og lögmál hinnar minnstu áreynslu fjalla einmitt um slíka óhagkvæmni. Það hvernig *kviða fyrir* leysti *kviða við* af hólmi minnir á tálmunarkenninguna (*The Blocking Effect*) að því er hagkvæmnina varðar, þ.e. útkomuna. Grundvöllur tálmunarkenningarinnar byggist hins vegar á frjósemi. Þannig yrði að gera ráð fyrir því að *fyrir*, sbr. *kviða fyrir*, væri frjórri fylgiliður en *við*, sbr. *kviða við*. Engar vísbendingar eru hins vegar um það. Um tálmunarkenninguna má lesa hjá Haspelmath (2002:266).

⁴ Ábending óþekkts yfirlesara.

3 Beygingarsaga *kvíða*

3.1 Sögnin *kvíða* í veikri og sterkri beygingu

Lítum nú til útgefinna heimilda um elsta málið. Larsson (1891:192) hefur aðeins eitt dæmi um *kvíða* og segir sögnina veika. Það sama gera Fritzner (1954:373) og Cleasby og Vigfússon (1874:365). Mest kemur samt á óvart það sem segir í *Lexicon poëticum/poeticum* Sveinbjarnar Egilssonar. Í frumútgáfunni (1860:486) er sögninni lýst svo: „kvíði, kveið *et* kvídda, kviðit“. Í útgáfunni (1931:353), sem Finnur Jónsson ritstýrði (og er örlítið breytt frá útgáfunni 1916), er lýsingin aðeins öðruvísi: „-dda og kveið, -tt“. Hér er upplýsingum víxlað, veika þátíðin sett á undan þeirri sterku og lýsingarháttur þátíðar veikur. Ætla mætti því að Finnur hefði litið svo á að sögnin væri fyrst og fremst veik og þannig til í öllum kennimyndum; sterka þátíðin væri þá hliðarmynd við þá veiku. Sá hængur er þó á að dæmin, sem þeir gefa, eru öll veikrar beygingar. Samt er þessi breytta lýsing Finns svolítið sérstök; hún er án efa meðvituð og ekki fer hjá því að hún vekir grunsemdir.⁵ Í þessu sambandi er líka vert að vísa til rits Björns K. Þórólfssonar um málið á 14. og 15. öld en þar (1925:57) segir að *kvíða* hafi stundum veika beygingu. Þessi orð eru athyglisverð enda er í þeim fólgin sú staðhæfing að beygingin hafi fyrst og fremst verið sterk á umræddum tíma.⁶ En dæmin um sterku beyginguna eru engin og einungis eitt dæmi um þá veiku.⁷ Spurningin er því sú á hverju Björn byggir þessa skoðun sína, t.d. hvort hann sé að vísa óbeint til Sveinbjarnar og Finns. Í þessu sambandi má geta þess að í rímnaorðabók Finns Jónssonar (1926–1928) eru engin dæmi um sögnina.

⁵ Sé sögnin *bjarga*, sterk sögn sem síðar varð veik, skoðuð til samanburðar þá er hún sterkbeygð hjá þeim báðum; Finnur (bls. 49) getur þess þó að í *Lilju* (14. öld) sé dæmi um veika nútíð. Chase (2007:648–649) staðfestir einmitt þetta í nýrri rannsókn á *Lilju*; þar kemur líka fram með tilvísun til Jóns Helgasonar að þetta sé líklega elsta dæmið um veika beygingu sagnarinnar. Í *ONP* eru elstu dæmin um veika beygingu frá 15. öld; þau eru úr þátíð. Í elstu dæmunum í *ROH* er beygingin veik sé hún greinanleg. Dæmasafnið í heild er einnig athyglisvert fyrir það hve dæmin, sem votta sterku beyginguna, eru fá, einkum þau úr nútíðinni.

⁶ Björn spyrðir sterku sögnina *svíða* saman við *kvíða* og segir hana stundum hafa verið veika. Hann vísar til Finns Jónssonar (1901:96) en þar er aðeins dæmið um *svíða* (í veikri beygingu). Í *Lilju* er *svíða* í veikri beygingu í nútíð; þetta má sjá hjá Chase (2007:648). Í *ONP* eru örfá dæmi um veika beygingu *svíða*. Ólíkar forsendur eiga því við um *kvíða* og *svíða*.

⁷ Dæmið er úr *Króka-Refs sögu* og er frá um 1450–1500; sjá líka *ONP*.

Heimildir í *ONP* bera því vitni að *kviða* hafi verið veik sögn.⁸ Hér í (2) koma þrjú dæmi í aldursröð; veika beygingin í nútíð, þátíð og lýsingarhætti þátíðar er augljós.

- (2) a. nt. caupmaðrinN oc buandinn **kvipir** ser
Sv 103¹⁸ / *AM* 327 4° (c1300) / *Sverris saga*
- b. lh.þt. sakir þær, er hann hafði áður **kvítt** mest
Laxd 38²¹ / *AM* 132 fol (c1330–1370) / *Laxdólasaga*
- c. þt. Marger menn **kuiddu** nu miog vid kuomu Þor
 biarnar
Krók 2³⁴ / *AM* 471 4° (c1450–1500) / *Króka-Refs saga*

Í *ROH* eru dæmi um sögnina úr elstu orðteknu heimildum. Þar er beygingin alltaf veik. Í (3) koma þrjú dæmi, það yngsta frá fyrsta þriðjungi 18. aldar.

- (3) a. nt. Snu þu fra mier þeirre Forsmaan /er eg **kuijde**
 vid.
GuðbrÞorlBibl SI 119, 39 Aldur: 16s
- b. lh.þt. Ef Bijwijsad werdur hun haffi ... storliga **kuijdt**
 wid þess älogum og fyrerlitningu.
Alþb III, 368 (1605) Aldur: 17f
- c. þt. Hann **kvijdde** ei vid Hatre Raadsens.
LassHugv, 386 Aldur: 18f

Elsta örugga heimildin um sterka þátíðarbeygingu í *ROH* er úr málfræði Runólfs Jónssonar (1651:126).⁹ Beygingin er ekki gefin að fullu, aðeins nafnháttur og þátíð eintölu. Engin athugasemd er gerð við beyginguna; gæti það bent til þess að beygingin hafi fyrir löngu verið orðin sterk. Má í því sambandi vísa til orða Björns K. Þórólfssonar sem vitnað var til hér í upphafi um sterka beygingu sagnarinnar. Því er við að bæta að í *ROH* er svo eitt dæmi úr þulum frá um 1700; um raunverulegan aldur þess veit svo enginn.

⁸ Í *ONP* eru dæmi úr elsta máli allt fram til 1540. Sagt er frá uppruna viðkomandi handrits. Hér er upprunans því aðeins getið sé hann ekki íslenskur og hann talinn skipta máli í fræðilegu samhengi. Tekið skal fram að *kviða* beygðist alltaf sem *ija*-sögn (*kviði* í 1. persónu eintölu) nema í tveimur tilvikum, þá sem *ð*-sögn (*kviða* í 1. persónu eintölu).

⁹ Þegar Jóhannes B. Sigtryggsson (2011:238) ræðir um sterka beygingu *kviða* í ævisögu Jóns Steingrímssonar getur hann þess að dæmi séu um sterka beygingu í *Nýja testamentinu* frá 1540. Dæmið, sem hann nefnir, er ekki rétt heldur er þar um kvenkynsorðið *kviða* að ræða eins og sjá má hjá Jóni Helgasyni (1929:301). Engin dæmi eru um sterka beygingu sagnarinnar í þýðingunni.

Það er eðli handbóka um tungumálið að vera íhaldssamar, vera til fyrirmyndar í mállegu tilliti, jafnvel úrskurðaraðilar um það sem telst rétt mál eða rangt, gott eða vont.¹⁰ Hvort 17. og 18. aldar rit náðu þeirri stöðu er hins vegar meira vafamál. Rit Runólfs Jónssonar er hins vegar málfræðibók eins og komið hefur fram. Í orðabók Guðmundar Andréssonar (1999:105), sem er litlu yngri en málfræði Runólfs, og Jóns Árnasonar (1994:367; bókin er frá 1738) kemur það aðeins fram að sögnin er veikbeygð í fyrstu persónu í nútíð eintölu. Í 18. aldar málfræði Jóns Magnússonar (1997) er sögnina ekki að finna. Í tveimur sjálfsævisögum frá 17. og 18. öld er sögnin á hinn bóginn í sterkri beygingu að nútíð undanskilinni. Hér er átt við *Píslarsögu Jóns Magnússonar* frá miðri 17. öld¹¹ og 18. aldar ævisögu eldklerksins Jóns Steingrímssonar þar sem er eitt dæmi um sterka þátíðarbeygingu, sjá einnig í neðanmálgrein 9.

Af máli Valtýs Guðmundssonar (1922:125) má ráða að *kvíða* sé oftast sterkbeygð. Hann segir jafnframt, og það vekur athygli, að veika (þátíðar)beygingin sé lítið notuð og aðeins í talmáli. Það liggur í eðli máls að ógjörningur er að færa sönnur á orð Valtýs um að *kvíða* hafi getað verið veikbeygð í talmáli. Í *ROH* eru heimildir um veika þátíðarbeygingu sem ná allt fram á 19. öld. Á vefnum *timarit.is*, sem nær aftur til loka 18. aldar, eru dæmi um hana örfá. Á Netinu má hins vegar finna nokkurn fjölda.¹²

- (4) a. Jóhann kvaðst vera bjartsýnn á veturinn þrátt fyrir snjóleysið og ekki **kvíddi** hann því að landsmótið færi úrskaiðis af þeim sökum.

Dagur 1992, 19. tbl., bls. 5/timarit.is

- b. Ég **kvíddi** nú mest fyrir Íslenskunni.

hugi.is/2003

¹⁰ Sjá t.d. skrif Kristjáns Árnasonar (2002:163) um svona efni. Þetta kallar hann *skráningu* sem er annar þátturinn af fimm í hugmynd Haugens um skipulega stöðlun tungumáls.

¹¹ Í *Íslensku textasafni* fann höfundur nokkur dæmi úr *Píslarsögunni* um *kvíða*, m.a. um sterka beygingu í þátíð og lýsingarhætti þátíðar. Þessi niðurstaða er athyglisverð í ljósi þess að í *ROH* er elsta dæmið um sterkbeygðan lýsingarhátt frá miðri 19. öld. Hvernig á að skýra það er hins vegar ekki ljóst. Að því er varðar dæmin úr *Píslarsögunni* er ekki ljóst hvort þetta eru öll dæmin um *kvíða* og þá hvort einhver eru t.d. veikbeygð.

¹² Dæmin af Netinu voru skoðuð síðast 24. júní 2013.

- c. Einnig voru þau spurð um væntingar sínar til grunn-skólagöngunnar, til hvers þau hlökkuðu og hverju þau **kvíddu**.

Uppeldi og menntun 2006, 15. árg., 2. hefti, bls. 75/*timarit.is*

Enda þótt dæmi um veika þátíð sé kannski einna helst að finna í ýmiss konar dægurtextum er hér aðeins eitt slíkt dæmi, þ.e. (4b). Ritmálsdæmin eru hins vegar athyglisverðari enda úr textum sem (væntanlega) eru yfirfarnir og marglesnir.

Annað sem vekur athygli við veiku þátíðina er það hve ung dæmin eru. Af heimildum er ekki annað hægt að ráða en hún hafi komið fram á seinni árum; þetta sé nýmyndun, mynduð á beygingarlegum forsendum, tilkomin vegna áhrifa nútíðarinnar.

3.2 Sterk beyging nútíðar

Í fræðibókum um íslenskt nútímamál er hvergi á það minnst að *kvíða* geti verið sterkbeygð í nútíð eintölu. Það er einungis í *BÍN* þar sem gert er ráð fyrir því að í nútíð eintölu geti sögnin haft endingar sterkrar sagnar við hlið þeirrar veiku.¹³ Hér á eftir eru þrjú dæmi um *kvíða* sem sterka sögn í nútíð eintölu og með frumlagi í nefnifalli. Langelsta heimildin, sem hér hefur fundist um sterkbeygða nútíð, er frá fyrsta þriðjungi 20. aldar. Það er bundið af rími sem vissulega dregur úr gildi þess. Um leið má segja að notuð er orðmynd sem hlýtur að vera vel þekkt. Næstu dæmi eru frá miðri öldinni. Í því þriðja fær fyrsta persónan, *kvíð*, stuðning af annarri persónunni *kvíður*.

- (5) a. Þetta sannar landsins lýður,/lítið yfir þennan fund,/ þverá gömlu byrginn býður/brúin, eftir litla stund./ þaggar dagsins kreppu **kvíður**,/ kennir þjer að vaxta pund./

Morgunblaðið 1932, 206. tbl., bls. 2/*timarit.is*

- b. En þú **kvíður** því vitanlega ekki.

Vikan 1960, 1. tbl., bls. 9/*timarit.is*

¹³ Rétt eins og um *kvíða* eru dæmi um að *hanga* og *heita* geti verið sterkbeygðar í nútíð eintölu, sbr. t.d. *hengur* (*Morgunblaðið* 2007, 178. tbl., bls. 58) og *heitur* (*Morgunblaðið* 2003, 254. tbl., bls. 57); bæði dæmin eru á *timarit.is*. Að því er varðar *heitur* er skylt að geta ábendingar óþekktis yfirlesara þess efnis að um ásláttarvillu geti verið að ræða, *u* í stað *i*. Það er auðvitað alveg rétt. Á hinn bóginn er formið *heitur* rökrétt.

- c. Nú þarf mikið að undirbúa fyrir stórt mót eins og þetta, **kvíður** þú allri vinnunni? „Ég **kvíð** nú ekki beint fyrir henni ...

Skinfaxi 1996, 3. tbl., bls. 8/*timarit.is*

Það kemur á óvart hve ung sterkbeygða nútíðin er þar sem sögnin var fyrir löngu orðin sterk í þátíð og lýsingarhætti þátíðar. Tímasetningunni ber samt sem áður að taka með varúð: Hún vottar einungis viðkomandi dæmi en segir ekkert um tilvist þeirra sem eldri gætu verið. Það er ekki fyrir en undir lok síðustu aldar sem sterka beygingin virðist vera orðin nokkuð útbreidd.

Á svipuðum tíma og sterka nútíðarbeygingin gerir vart við sig fer að örla á annarri nýjung. Hún er af setningafræðilegum toga og er í því fólgin að farið er að nota aukafallsfrumlag með *kvíða* við hlið nefnifallsfrumlagsins. Svo er enn. Hins vegar eru vísbendingar um að þróast hafi ákveðin tengsl á milli sterkrar nútíðar og aukafallsfrumlags í tilteknum persónum eins og lesa má hjá Margréti Jónsdóttur (2015). Spannandi er því að sjá hver þróunin muni verða.

3.3 Stutt samantekt

Meginviðfangsefni þessa kafla var tilkoma sterku þátíðarinnar og þar með sterkrar beygingar. Beygingardæmið frá Runólfi Jónssyni og notkunardæmin frá Jóni Magnússyni úr *Píslarsöggunni* eru öruggir vitnisburðir um sterka beygingu þátíðar og lýsingarháttar þátíðar frá 17. öld. Um leið er alveg hugsanlegt að sterka beygingin sé miklu eldri, sbr. umræðuna í 3.1.

Ungur aldur elstu sterkbeygðu nútíðardæmanna vekur a.m.k. tvær spurningar. Annars vegar hljóta, eins og áður var minnst á, að vakna efasemdir um raunverulegan aldur beygingarinnar. Hins vegar vaknar líka sú spurning hvort þátíð sé líklegri til breytinga en nútíð enda sé notkunarvið tíðanna ólíkt og ekki alltaf sambærilegt.¹⁴ Saga *kvíða* gæti kannski stutt þá skoðun þar sem tæplega þrjár aldir skilja að elstu dæmin um hvora breytingu fyrir sig. Um þetta verður fjallað síðar.

¹⁴ Í *Íslenskri orðtíðnibók* hjá Friðriki Magnússyni og Stefáni Briem (1991:1192) sýna tölur að þátíð í sagnorðum er miklu algengari en nútíðin. Ýmislegt skiptir máli, t.d. málfræðileg tala og eðli textanna. Þannig er nútíðin algengari í sumum tilvikum.

4 Sagnir breyta um beygingu

4.1 Inngangur

Flestar sagnir í íslensku hafa haldið beygingu sinni óbreyttri allt frá fornu máli til nútímamáls. Hér á eftir verður sjónum beint að nokkrum sem vikið hafa af hefðbundinni leið. Rætt verður um þær sterku sagnir fyrsta flokks sem hafa alfarið eða að einhverju leyti orðið veikar á einhverju stigi í sögu málsins. Allt verður þetta skoðað í fræðilegu ljósi enda er tilgangur kaflans sá að setja sögnina *kvíða* í eitthvert það samhengi sem varpað gæti ljósi á breytta beygingu hennar.¹⁵

4.2 Sterkar sagnir

Dæmi eru um að nokkrar sterkar sagnir fyrsta flokks hafi skilið eftir sig spor um veika beygingu í þátíð í fornu máli. Um þessar sagnir ræðir Noreen (1923:326) lítillega. Sagnirnar *hníga*, *síða*, *svífa* og *svíða* segir hann að séu sjaldan veikar en *líða* og *sníða* oft. Í nútímamáli eru allar þessar sagnir sterkar.¹⁶ Sögnin *svífa* hefur þó ákveðna sérstöðu. Sem *st*-sögn, *svífast*, er þátíðin jafnvel veik, sjá líka *ÍO* (bls. 1538). Í *ROH* eru nokkur slík dæmi frá 18. og 19. öld; raunar er þar dæmi um *svífaði* frá 20. öld. Noreen (1923:326) vísar til Finns Jónssonar um að *gína* geti verið veik í þátíð. Með vísan til Venås (1967) má geta þess að í norsku / norskum mállyskum eru sagnirnar *gina* (bls. 26), *niga* (bls. 33), *svíða* (bls. 47) og *svíva* (bls. 48) sterkar eða geta verið það, líka *líða* (bls. 32) og *sníða* (bls. 44). Venås minnst ekki á jafngildi *síða* sem Noreen nefnir enda var hana aðeins að finna í íslensku ef marka má Seebold (1970:391).

Á áður nefndum lista Noreens (1923:326) eru fleiri sagnir sem vert

¹⁵ Sterkar sagnir sömu gerðar og *kvíða*, þ.e. með stofngerðina *-iC-*, eru einhvers staðar í kringum 30 að tölu; auk *kvíða* eru 6 af gerðinni *-ið-*. Tölurnar um fjölda sagnanna eru byggðar á Valtý Guðmundssyni (1922). Af gögnum hans má ráða að veikar sagnir af gerðinni *-iC-*, sem enda á *-i* í 1. p.et.nt., séu 29 að *kvíða* meðtalinni; sagnirnar *níða* og *þíða* eru þær einu sem eru alveg sömu gerðar. Því er við að bæta að skv. Seebold (1970:438) átti *smíða* sér sterkbeygðar myndir í nútíð og lýsingarhætti þátíðar í fornsænsku við hlið veikra. Engar heimildir eru um slíka beygingu í íslensku.

¹⁶ Í *ÍO* hafa sterku sagnirnar *líða* 'hreyfast' (bls. 907), *sníða* (bls. 1406) og *svíða* (bls. 1538) líka veika þátíð; þær veiku eru þá merktar sem fornmál. Sögnin *síða* 'fremja seið' (bls. 1282) á sér líka veika þátíð við hlið þeirrar sterku en sögnin í heild er enn fremur greind sem fornmál.

er að líta á. Þegar kemur að sterku sögninni *klípa* bætir Noreen því við að veika sögnin *klýpa* sé eldri. Ásgeir Blöndal Magnússon (1989:477) segir elstu heimild um *klípa* vera frá 16. öld; hann segir (bls. 481) að tengsl sagnanna séu óljós. Elsta dæmið í *ROH* er veikrar beygingar en elstu dæmin þar um sterka nútíð og þátíð eru frá 17. öld; þau eru úr málfræði Runólfs Jónssonar (1651:144). Það sama má lesa í málfræði Jóns Magnússonar (1997:173) sem er frá 18. öld. Því er við að bæta að í norskrí mállysku getur sögnin *klypa* verið sterk annars flokks sögn; þetta má lesa hjá Venås (1974:69) og Enger (1998:119).

Ásgeir Blöndal Magnússon (1989:349) segir sterku sögnina *hníta* 'rekast á, steyta við, hæfa' vera úrelta. Í *ÍO* (bls. 617) er sögnin tengd skáldamáli og sögð gamaldags; hún er bæði sterk og veik, einnig í *ROH* og þar eru elstu dæmin frá 19. öld. Sögnin er sterk í safni *ONP* en dæmin eru fá. Því er við að bæta að Venås (1967:34) segir að í norsku geti sögnin *níta* verið sterk og að í færeysku sé *níta* sterk sögn. Í *ONP* er sögnin *dvína* alfarið veikbeygð. Í málfræði Runólfs Jónssonar (1651:140, 144) er hún veik *ō*-sögn nema í fyrstu persónu nútíð eintölu. Í *ROH* er a.m.k. eitt öruggt dæmi þess (frá miðri eða seinni hluta 19. aldar) að sögnin sé sterkbeygð.¹⁷

Meðal þeirra sagna, sem Noreen (1923:326) nefnir, er *rita*. Fornorrænu sögnina *rita* nefnir hann hins vegar hvergi en hún hefur sennilega verið til við hlið þeirrar sterku. Hin síðarnefnda, þ.e. *rita*, er nafnleidd. Sterka þátíðin af *rita* er öðru hvoru notuð í hátíðlegu (rit-)máli, annars er *rita* einhöfð. Saga sagnarinnar *skrifa* er svolítið önnur. Noreen (1923) getur hennar hvergi og í forn máli eru engin dæmi um sterka beygingu sagnarinnar. Ásgeir Blöndal Magnússon (1989:862) segir hana vera tökusögn, líklega komna úr miðlægþýsku.¹⁸

Þá er komið að tveimur sögnum sem eru að uppruna sterkar sagnir

¹⁷ Í *BÍN* er sögnin sögð veik nema í nútíð, þá einnig sterk. Hægt er að finna dæmi af ýmsum toga. Hér er eitt (skáletrun MJ):

iii. Námsárangur *dvínar*; ... Áhugi og metnaður *dvín*; sjá www.ismennt.is/not/eyjst. Beygingarsaga *dvína* er fróðleg. Áður var minnst á málfræði Runólfs Jónssonar. Í kveðskap Hallgríms Péturssonar er 3. persóna eintölu ýmist *dvín* eða *dvínar*. Þetta má sjá í *ROH*. Hjá Jóni Magnússyni (1997:173) er nútíð 1. persónu *dvín* en af einhverjum ástæðum sleppir hann þátíðinni enda þótt sögnin sé á lista með sterkum sögnum. Jón Þorkelsson (1890–1894:161) segir að sögnin sé oft sterkbeygð í nútíð í skáldamáli; sjá líka *ÍO* (bls. 243). Þess má geta að *dvína* er að finna hjá Seebold (1970:171) enda er hún sterkbeygð í fornensku.

¹⁸ Sögnin er sterkbeygð í dönsku, sjá *Nudansk Ordbog* (1982:848). Það eru örugglega lágþýsk áhrif. Í fornsænsku hefur sögnin (m.a.) verið sterkbeygð (sbr. Hellquist 1948:949). Seebold (1970:419) vísar einmitt til þessa í annars afar loðinni umfangullun sinni um sögnina.

af fyrsta flokki. Önnur er veika sögnin *skrifa* (sbr. Seebold 1970:419); hún er enn sterkbeygð í dönsku t.d.; þetta má sjá í *Nudansk Ordbog* (1982:848). Hin er *rita* (sbr. Seebold 1970:566).

Í handbókum yfir sterkar sagnir er hvergi minnst á sagnirnar *dífa* og *dýfa*. Í dæmunum um *dýfa* í *ONP* er sögnin veikbeygð. Í *ROH* eru dæmi um sterka beygingu (undir *dýfa*) frá miðri 19. öld.¹⁹

Í umfjöllun um nútímamálið er almennt litið svo á að sterkar sagnir fyrsta og annars flokks, sagnir eins og *bíta* og *bjóða*, séu mjög reglulegar. Hér hefur sjónum ekkert verið beint að öðrum flokki og verður ekki gert.²⁰ Sé fyrsti flokkurinn skoðaður í því ljósi sem rakið hefur verið þá vekur þrennt athygli. Í fyrsta lagi er það að í fornu máli skyldu ýmsar sagnir flokksins, sagnir sem enn eru sterkar, hafa á einhverju stigi sýnt merki um veika beygingu. Þetta eru sagnir eins og t.d. *líða* og *sníða*. Í öðru lagi eru það sagnir sem hafa algjörlega yfirgefið flokkinn. Í þriðja lagi hafa sagnir orðið sterkar og fylgt flokknum, annaðhvort að öllu leyti eins og *klípa* eða að hluta eins og *dvína* og *dýfa* svo og *kviða* lengstum. Því er svo við að bæta að dæmi eru um lýsingarorð sem upprunalega voru lýsingarhættir þátíðar af sterkum sögnum úr fyrsta flokki.²¹

Allt þetta mál verður að skoða í stærra samhengi, nefnilega því hve miklu algengara er að sterkar sagnir verði veikar en öfugt. Samt er það svo, eins og rakið hefur verið, að til eru sagnir sem hafa fengið sterka beygingu. Þannig er *klípa* athyglisverð fyrir tvennt. Hún á það sameiginlegt með *dvína* og *kviða* að elsta beina heimildin um sterku beyginguna er úr 17. aldar málfræði Runólfs Jónssonar. Þessi

¹⁹ Í *BÍN* má lesa að sterka sögnin *dífa* sé afbrigði af *dýfa*, þeirri veiku. Dæmi um sterka beygingu sagnarinnar er auðvelt að finna í ýmiss konar textum á Netinu, einkum þó lýsingarháttinn *difið*. Á *timarit.is* eru forvitnileg dæmi. Hér er eitt (skáletrun MJ):

iv. Málið á þessum biblíusögum virðist fremur létt og auðvelt, eins og það líka þarf að vera. Samt er „*deif*“ fyrir „*dýfði*“ (68) lítil umbót og víst ekki börnunum skiljanlegra. *Aldamót* 10. árgangur 1900, bls. 174.

Þessu til viðbótar má nefna að í bandarískri ensku er sögnin *dive* stundum sterk í þátíð, *dove*; sjá *The Oxford Compact English Dictionary* (1996:287).

²⁰ Sterkar sagnir annars flokks í íslensku, sagnir eins og t.d. *bjóða* og *fljúga*, eru athyglisverðar. Hefðu þær breyst hefðu annaðhvort orðið til sagnir með hljóðstigi nafnrháttar eða nútíðar eintölu. Hefði orðið til sögn með hljóðstigi nútíðar eintölu, þ.e. *y*, þá hefði tvennt getað gerst: Langlíklegast er að sögnin hefði orðið veik en fræðilega séð hefði getað orðið til nýr flokkur sterkra sagna. Engin dæmi eru hins vegar um þetta.

²¹ Orðin *hripinn* og *visinn* og fleiri, einkum úr fornmáli, er að finna hjá Noreen (1923:3267).

tímarammi skiptir þó minna máli en sú staðreynd að við hliðina á *klípa* er veika sögnin *klýpa* og því var engin þörf fyrir nýja sögn. En hafa ber í huga að ekki var mynduð ný sögn vegna þess að eitthvað vantaði heldur breyttist beyging veiku sagnarinnar *klýpa* við áhrifsbreytingar. Þær urðu gerlegar eftir að afkringing *y* var komin fram. Þetta sama mætti þá segja um *dífa* og *dýfa*; munurinn er samt sá að sú atburðarás átti sér stað miklu síðar. Þetta allt breytir ekki þeirri viðteknu skoðun að sterkar sagnir teljist lokaður hópur í íslensku. Það má t.d. rökstyðja með því að nýjar sagnir verða aldrei sterkar til fulls.²²

4.3 Orsök breytinga: samanburður við norsku

Fram kemur hjá Venås (1967:385) að í norskum mállýskum séu mörg dæmi um að veikar sagnir hafi orðið sterkar; breytingin nær samt ekki alltaf til allra kennimynda. Ein þessara mállýskna er sú sem töluð er í Ósló (sbr. Enger 1998:119–120, 123–124); dæmin um breytinguna þar eru ekki mjög mörg. Enger nefnir líka að hið sama hafi gerst að einhverju marki í öðrum germönskum málum.²³ Að því er varðar norsku segir hann jafnframt að ýmislegt hið sama geti átt við um sterku og veiku sagnirnar, þ.e. að upphafs breytinganna sé að leita í lýsingarhætti þátíðar / sagnbótinni, það sé það form sem breyttist fyrst; nútíðin breyttist hins vegar síðust enda hafi þátíðin þá þegar breyst. Hann segir líka að dæmi séu um að lýsingarháttur þátíðar hafi orðið sterkur án þess að önnur form hafi breyst.

Enger (1998:120) segir að veika beygingin sé ekki endilega alltaf sú ómarkaða í norsku / norskum mállýskum. Þannig hafi sagnir með *i* í rót verið líklegri til að verða sterkar en þær með *y* eða *y*; yrðu þær síðarnefndu sterkar fóru þær í annan flokk sterkra sagna; sjá líka Venås (1967:53, 101). Sögnum, sem beygjast alfarið eða að hluta til skv. fyrsta eða öðrum flokki sterkra sagna, hefur því fjölgað mjög frá því sem var. Þar er ýmislegt forvitnilegt. Nefna má t.d. það sem fram kemur hjá Enger (1998:125) að í einhverjum hlutum Raumaríkis hafi sögnin *like/lika*, þ.e. *lika*, orðið sterk í þátíð og beygst skv. fyrsta flokki sterkra sagna. Þar eru því líkindi við *kviða*. Á hinn bóginn, eins og Venås (1974:88, 94) segir, tilheyra *snyta* ‘snýta’ og *tysja* ‘þysja’ öðrum flokki séu þær sterkbeygðar.

²² Dæmi um slíkt er sögnin *niðurhala*. Nokkur dæmi eru um að sögnin, sem er ung, sé sterkbeygð; það má lesa hjá Margréti Jónsdóttur (2007:125–140). Um sögnina *ske* og beygingu hennar má gerst lesa hjá Veturliða Óskarssyni (1997–1998:192–200).

²³ Nefna má t.d. ensku. Um ensku fjallar Pinker (1999:256 o.v.).

Ekki verður annað séð en sterka beygingin sé frjórri í norsku en í íslensku. Aðstæður eru þó ekki alveg sambærilegar þar sem norska er rík af mállýskum. Spurningin er samt sú hvaða máli það hafi skipt í þessu sambandi.

Orð Engers um að lýsingarháttur þátíðar hafi orðið sterkur án þess að önnur form hafi breyst eru athyglisverð. Í því sambandi er vert að benda á að ýmislegt bendir til þess að elstu dæmin um sterku beyginguna af *kviða* séu um lýsingarhátt þátíðar. Á hinn bóginn eru í íslensku mörg lýsingarorð sem bera vott um gamla sterkbeygða lýsingarhætti.

5 Skýringa leitað

5.1 Um áhrifsbreytingar

Í sögu málsins hafa orðið fjölmargar breytingar. Eitthvert mállegt fyrirbæri breytist, eitthvað nýtt verður til en vegna áhrifsbreytinga m.a. verður útkoman oftast en ekki sú að meiri regluleiki ríki. En hvað er áhrifsbreyting, í hverju er hún fólgin, hvernig birtist hún? Við því eru ýmis svör en við hæfi er að vísa til frægrar skilgreiningar de Saussures (1986:160) sem segir að form, sem myndað sé að fyrirmynd annars forms eða annarra forma samkvæmt ákveðinni reglu, sé áhrifsmyndað form.²⁴

Birtingarform áhrifsbreytinga eru margvísleg og þá um leið afleiðingarnar. Hugsanlegt er að einhver breyting „stefni“ að varðveislu þess sem fyrir er með því að fjölga um það dæmum; í því er um leið fólgin íhaldssemi. Og jafnframt ber að hafa í huga að útkoman er háð því mállega umhverfi sem um ræðir hverju sinni. Í því sambandi er fróðlegt að skoða sögnina *deyja* og ólíka þróun hennar í skyldum málum. Sögnin er að germönskum uppruna sterk sögn (sbr. Seebold 1970:147). Gömul dæmi úr íslensku sýna veika þátíð við hlið þeirrar sterku; þetta má sjá í *ONP* og hjá Bandle (1956:405). Það að sögnin skyldi verða veik er þá dæmi um það sem kalla mætti áhrifsútjöfnun (e. *analogical levelling*) í skilningi Campbells (2013:92). Veika beygingin, nýjungin, gekk svo til baka. Eitt form kom í stað tveggja enda hlutverkið eitt og hið sama. Á hinn bóginn hefur sögnin orðið veik í skyldum málum. Þar hafa hin mállegu skilyrði verið önnur. Það að til verði

²⁴ Í enskri þýðingu bókar de Saussures hljóðar þetta svo: „An analogical form is a form made in the image of one or more other forms according to a fixed rule.“

tvímyndir sýnir okkur þann kraft sem í málinu er fólgin. En á sama tíma berst málið gegn þeim enda er það óhagkvæmt fyrir málið að hafa tvö form sömu merkingar / í sama hlutverki eins og minnst var á í neðanmálsgrein 3.

Hér á undan var minnst á áhrifsútfjöfnun. Slík útfjöfnun vísar til þess að hið algenga verði ofan á, t.d. það að sterk sögn verði veik. Þegar hið gagnstæða á við, þegar veik sögn verður sterk, er hins vegar talað um áhrifsútvíkkun (e. *analogical extension*) (sbr. Campbell 2013:95). Þegar *kvíða* varð sterkbeygð fylgdi hún sterkum sögnum af fyrsta flokki. Á einfaldan hátt má lýsa þessu svona með hlutfallsjöfnu:

$$\begin{array}{llll} (6) & \text{nh. } líða & \text{þt. } leið & \\ & \text{nh. } kvíða & X & X = \text{þt. } kveið \end{array}$$

Þetta skýrir samt ekki hvers vegna breytingin varð, lýsir henni aðeins. Og mikilvægt er að hafa í huga að ekki var til staðar kerfisleg þörf sem kallaði á breytingar.

Í fyrsta lögmáli Kuryłowicz²⁵ (1945–1949) (sjá Collinge 1985:249, Hock 1991:211–212) er rætt um hlutverk rótarinnar. Gert er ráð fyrir því að í keppni tveggja forma um sama hlutverkið þá verði það form ofan á sem býr yfir meiri upplýsingum, það sem sýnir mestan mun, með öðrum orðum það samsetta. Þetta þýðir að þegar eitt form tekur við af öðru í sama hlutverki verður samsetta formið ofan á. Jafnframt þýðir þetta að algengara er að víxl rótarsérhljóða séu tekin upp en að þau hverfi. Séu þátíðarformin *kveið* og *kvíddi* skoðuð í ljósi fyrsta lögmálsins þá er þátíðin *kveið* gefin til kynna á tvo vegu, bæði með end-ingunni -Ø og með hljóðavíxlum í stofni, þ.e. hljóðskiptum. Á hinn bóginn táknar *kvíddi* þátíðina aðeins með sérstöku viðskeyti.

Niðurstaðan og hin fræðilega skilgreining standast á. Í ljósi þess hvernig íslenskan hefur þróast er þó ljóst að niðurstaðan kemur á óvart enda sjaldgæfara að beyging verði flóknari en hún var áður.²⁶ Og jafnframt má hafa í huga að sagnir, sem mynda þátíð með hljóðskiptum, eru miklu færri en þær sem mynda hana með sérstöku viðskeyti. Sú niðurstaða er í samræmi við aðra af tilhneigingu Mańczaks

²⁵ Það er fyrst og fremst af gömlum vana að orðið *lögmál* er notað hér. Enda þótt lögmál Kuryłowicz standi ekki undir nafni, séu ekki lögmál, breytir það engu um gildi þeirra séu þau rétt notuð.

²⁶ Um það eru þó fleiri dæmi í íslensku. Í stigbreytingu lýsingarorða hefur orðum með innri beygingu fjölgað aðeins í tímans rás. Dæmi um það er t.d. lýsingarorðið *fullur* sem fram á 17. öld stigbreyttist með *-ar-* og *-ast-*, sbr. *fullari* og *fullastur*, en er nú ávallt stigbreytt *fullri*, *fullstur*. Útkoman hefur m.a. orðið sú að í hugum flestra eða allra hefur beygingin fornlegan svip.

(1958:301) (sbr. Hock 1991:230) sem gerir ráð fyrir því að algengara sé að hljóðavíxl hverfi en að þau verði til.

Eins og áður sagði lýsir hin fræðilega skilgreining Kuryłowicz vel muninum á *kveið* og *kviðdi*. Hún segir hins vegar ekkert um það hvernig á breytingunni standi. Því verður að leita fleiri leiða.

Að mati Haspelmaths (2002:124) er stór beygingarflokkur líklegri en minni til að eflast og styrkjast. Þannig birtir orðafjöldinn styrk sinn og mátt innan síns beygingarkerfis. Í íslensku byggist þetta fyrst og fremst á tíðni, þ.e. fjölda veiku sagnanna og þar með miklum dæmafjölda, en líka á einfaldri beygingu þeirra, einkum þeirra sem mynda þátíð með *-aði*.²⁷ Þannig ber að skilja þátíðarmyndun flestra sagna í máli barna. Niðurstaðan er því sú að skoðanir Haspelmaths geti ekki varpað ljósi á það sem gerst hefur. Mikilvægt er samt að hafa í huga að áhrifsbreytingar eru ekki alltaf fyrirsjáanlegar og því getur hið óvænta gerst.

Skoðun Haspelmaths byggist á ytri eiginleikum kerfisins þar sem hvorki rótargerð né eðli viðkomandi sagnar skiptir máli. Bybee (1995:430), sem líka hefur rætt um mátt eða orðasafnsstyrk orðahópa, nálgast málið á svólítið annan hátt. Hún tekur dæmi af hópi enskra sagna í þátíð með strengnum *-ung*, t.d. *strung* og *hung*. Hún segir að í sjálfu sér sé engin knýjandi beygingarleg þörf sem kalli á að slíkur hópur stækki. Það hafi þó gerst og það sé vegna þess að gerðin, strengurinn, dragi að. Bybee segir jafnframt að rannsóknir með bullsagnir hafi leitt í ljós að samhljóðastrengurinn skipti meira máli en rôtarsérhljóðið sjálft þrátt fyrir að það sé það sem breytist. Í ljósi sagnanna, sem hafa breyst, ályktar Bybee að þátíðarformið skipti meira máli en form nútíðarinnar enda breytist það ekki. Það sem lýst hefur verið varðar hópmyndun á grundvelli formgerðar þar sem merking kemur hvergi við sögu.

Enda þótt Haspelmath og Bybee nálgist málin á ólíkan hátt byggjast skýringar þeirra beggja á áhrifsbreytingum. Annars vegar eru það áhrif fjöldans, hins vegar formsins.

5.2 Hvers vegna?

En hvað segir þetta okkur um það að sögnin *kviða* skyldi á sínum tíma

²⁷ Með öðrum orðum: Í krafti stærðar breytist hið markaða og verður ómarkað. Þetta minnir á skoðanir Wurzels (1984). Að hans mati er eðlilegasti beygingarflokkurinn sá sem hefur mestu tíðnina og stöðugasti beygingarflokkurinn er jafnframt frjósamastur. Sú beyging, sem börnum reynist auðveldust, er jafnframt sú eðlilegasta.

verða sterk sögn í þátíð en ekki í nútíð? Þeirri spurningu er ekki auðsvarað. Ef við gefum okkur að sögnin hafi orðið sterk vegna einhvers konar kerfislegra áhrifa, að þátíðin hafi skipt meira máli en nútíðin og að hún hafi þar með verið grunnur fyrir áhrifsbreytingar, þá dugir það sem lýst var í 5.1. Þar með er það gefið að þátíðin sé grunnmynd en nútíðin afleidd og það helgist þá af notkunarviði þeirra. Um slíkt eru dæmi í málum eins og fram kemur hjá Hock (1991:215) í umfjöllum um annað lögmál Kuryłowicz (1945–1949) (sjá líka Collinge 1985:249). En eins og jafnframt kemur fram hjá Hock er það ekki í samræmi við anda lögmálsins sem gerir einmitt ráð fyrir hinu gagnstæða. Það að þátíð sé grunnmynd er heldur ekki í samræmi við íslenskan veruleika. Vísa má til orða Eiríks Rögnvaldssonar (2013:146) sem heldur hinu gagnstæða fram, að notkunarvið nútíðarinnar sé víðara og hún sé þannig grunnmynd og ómörkuð. Þetta fellur jafnframt að sjöundu af tilhneigingum Mańczaks (1958:388; sbr. Hock 1991:232); þá er gert ráð fyrir því að áhrif nútíðarmynda séu algengari en annarra tíða. Rannsókn Guðrúnar Þórhallsdóttur (2013:84) á sögninni *fela* (og raunar fleiri sögnum) styður þetta eindregið. Í þessu sambandi er einmitt mikilvægt að minna á að hjá Runólfi Jónssyni, sbr. 4.2, var sögnin *dvína* sterk í fyrstu persónu nútíð eintölu en veik að öðru leyti. Og *klípa* var alfarið sterk.

Spurningunni um hvernig á því standi að sögnin *kvíða* skuli hafa farið úr sínu „eðlilega umhverfi“ án sérstakrar innri þvingunar og orðið sterk er enn ósvarað. Ef miðað er við að breytingin varði gerð sagnarinnar og að tímasetning elstu heimildanna frá miðri 17. öld sé trúverðug þá hefðu aðrar sagnir a.m.k. getað fylgt með enda afkringingin, samfall *í* og *ý*, löngu hafin, jafnvel sums staðar um garð gengin.²⁸ Þannig hefði sögnum, sem hefðu getað breyst, því væntanlega getað fjölgað. Má þar nefna veikar sagnir eins og t.d. *flýta*, *hlýða*, *lýsa*, *prýða*, *rýma*, *rýna*, *skýla*, *týna* og margar fleiri. Það gerðist samt ekki, kannski vegna tengsla við skyld orð eins og t.d. *fljótur*, *ljós* og *prúður*.²⁹ Á hinn bóginn var *kvíða* ekki í neinum slíkum tengslum. Það svarar þó ekki spurningunni um það hvers vegna hún breyttist.

²⁸ Niðurstaða rannsókna Guðvarðar Más Gunnlaugssonar (1994:121) er sú að afkringingunni, sem hafi byrjað á seinni hluta 14. aldar, hafi sennilega ekki verið lokið fyrir 1570, þ.e. hafi ekki náð undir sig heilum fjórðungum.

²⁹ Óþekktur yfirlasari benti á hin merkingarlegu tengsl við lýsingarorðin og taldi að þau kæmu í veg fyrir að þessar sagnir hefðu hugsanlega orðið stærkar. Á hinn bóginn er sannarlega vert að velta því fyrir sér hve virk slík tengsl orðmyndunar og beygingar raunverulega eru. Það er mat greinarhöfundar að þau séu kannski ekki eins virk og stundum er talið.

Af því sem hér hefur verið rakið er ekki hægt að draga afdráttarlaust svar. Elstu skráðu heimildirnar um sterku beyginguna, þ.e. um þátíðina og lýsingarhátt þátíðar, segja kannski ekki alla söguna. Í því sambandi má vísa til þess að það tekur ákveðinn tíma fyrir málbreytingu að taka yfir og útrýma þeirri gömlu. Lightfoot (1999:99, 104) vísar t.d. til Krochs (1994:86) sem telur að tvímýndir sömu merkingar geti lifað í um 300 ár. Þetta telur Lightfoot raunar ofmat. Þótt tímallengdin sé óviss er samt ljóst að slíkt hefur ekki gerst í einni svipan. Það sjáum við líka á afkringingunni.

Í 3.1 var komist að þeirri niðurstöðu að skv. dæmunum í *Lexicon poëticum/poeticum* hefði *kvíða* verið veikbeygð sögn í fornu máli enda þótt annað væri gefið til kynna í útgáfunum frá 1860 og 1931. Jafnframt kom fram að Björn K. Þórólfsson hefði talið sögnina sterkbeygða á fyrri öldum. Varðveitt dæmi bera því samt vitni að veika beygingin hafi ráðið ríkjum fram eftir öldum. En er hugsanlegt að við hlið veiku beygingarinnar hafi alla tíð verið til sterk beyging? Fræðilega séð er slíkt hugsanlegt. Hafi verið til tvær beygingar blönduðust þær á endanum saman og urðu að einni enda merkingin ein og hin sama. Veika nútíðin væri þá leif hinnar fornu veiku beygingar. Svo má spyrja hvort hugsanlegt sé að til hafi verið mállýskur og þær hafi getað skipt máli þannig að t.d. í einni/einhverjum hafi sögnin verið veikbeygð, í hinni/öðrum sterkbeygð. Við slíkri spurningu er ekkert svar enda spurningin byggð á getgátum.

6 Lokaorð

Allt bendir til þess að *kvíða* hafi verið veik sögn sem hafi orðið sterk. Um slíkt eru dæmi í málinu þótt hið gagnstæða sé algengast. Nefnt var að hugsanlega hafi í fornu máli verið til, hlið við hlið, veik og sterk beyging sem hafi svo blandast saman þannig að sögnin hafi nánast orðið sterk. Í því sambandi er gott að hafa í huga að þrátt fyrir að áhrifsbreytingar stuðli að einsleitni verða þær ekki alltaf til fulls. En eftir stöndum við með sögn með merkilega sögu sem við nánari skoðun varpar ljósi á svo margt annað en sína eigin þróun.

Fyrirliggjandi dæmi um sögnina *kvíða* hefðu mátt vera fleiri, einkum úr eldri ritum. Þó er alveg ljóst að þótt elstu öruggu ritheimildir um sterku beyginguna séu frá 17. öld hlýtur hún að vera töluvert eldri; hana væri varla að finna í málfræðiriti nema svo væri. Þessu nátengd er líka spurningin um aðrar breytingar í málinu sem gætu

hafa skipt máli. Þar kemur afkringingin við sögu eins og rakið hefur verið. Vel er hugsanlegt að hún sé ákveðið tímamið. Samt er það svo að ekkert er fast í hendi. Því heldur leitin að rétta svarinu áfram.

Heimildir

- Ásgeir Blöndal Magnússon. 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Bandle, Oscar. 1956. *Die Sprache der Guðbrandsbiblía*. Kaupmannahöfn: Ejnar Munksgaard.
- BÍN = *Beygingarlýsing íslensks nútímamáls*. bin.arnastofnun.is/forsida
- Björvand, Harald og Fredrik Otto Lindeman. 2000. *Våre arveord. Etymologisk ordbok*. Ósló: Novus forlag.
- Björn K. Þórólfsson. 1925. *Um íslenskar orðmyndir á 14. og 15. öld og breytingar þeirra úr fornmalinu*. Með viðauka um nýjungar í orðmyndum á 16. öld og síðar. Reykjavík: Fjelagsprentsmiðjan.
- Bybee, Joan. 1995. Regular Morphology and the Lexicon. *Language and Cognitive Processes* 10:425–455.
- Campbell, Lyle. 2013. *Historical Linguistics. An Introduction*. Edinborg: University Press.
- Chase, Martin. 2007. Anonymous, Lilja. Í: Margaret Clunies Ross (ritstj.). *Poetry on Christian Subjects*. Part 2: The Fourteenth Century, bls. 554–677. Turnhout: Brepols.
- Cleasby, Richard og Gudbrand Vigfusson. 1874. *Icelandic English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- Collinge, N. E. 1985. *The Laws of Indo-European*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Enger, Hans-Olav. 1998. *The Classification of Strong Verbs in Norwegian with Special Reference to the Oslo Dialect. A Study in Inflectional Morphology*. Ósló: Scandinavian University Press.
- Eiríkur Rögnvaldsson. 2013. *Hljóðkerfi og orðhlutakerfi íslensku*. Reykjavík. <https://notendur.hi.is/eirikur/hoi.pdf>
- Finnur Jónsson. 1901. *Det norsk-islandske skjaldesprog omtr. 800–1300*. Kaupmannahöfn: S. L. Møller.
- Finnur Jónsson. 1926–1928. *Ordbog til de af Samfund til udg. af gml. nord. litteratur udgivne rimur samt til de af Dr. O. Jiriczek udgivne Bósarimur*. Kaupmannahöfn: J. Jørgensen & Co.
- Friðrik Magnússon og Stefán Briem. 1991. *Íslensk orðtíðnibók*. Ritstj. Jörgen Pind. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Fritzner, Johan. 1954. *Ordbog over Det gamle norske Sprog*. I–II. Ósló: Tryggve Juul Møller Forlag.
- Føroyisk orðabók*. www.obg.fo/fob/fob.php
- Guðmundur Andrésson. 1999. *Lexicon Islandicum*. Ný útgáfa. Gunnlaugur

- Ingólfsson og Jakob Benediktsson önnuðust útgáfuna. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Guðrún Þórhallsdóttir. 2013. Analogical Changes in the History of Old Icelandic *fela*. Í: Adam I. Cooper, Jeremy Rau og Michael Weiss (ritstj.). *Multi Nominis Grammaticus. Studies in Classical and Indo-European Linguistics in honor of Alan J. Nussbaum, on the occasion of his sixty-fifth birthday*, bls. 76–93. Ann Arbor / New York: Beech Stave Press.
- Guðvarður Már Gunnlaugsson. 1994. *Um afkringingu á /y, ý, ey/ í íslensku*. Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Haspelmath, Martin. 2002. *Understanding Morphology*. London: Hodder Education.
- Hellquist, Elof. 1948. *Svensk etymologisk ordbok*. Lundur: C. W. K. Gleerups förlag.
- Hock, Hans Henrich. 1991. *Principles of Historical Linguistics*. Berlín / New York: Mouton de Gruyter.
- ÍO = *Íslensk orðabók*. 2002. (3. útgáfa, aukin og endurbætt.) Ritstj. Mördur Árnason. Reykjavík: Edda.
- Íslenskt textasafn*. corpus.arnastofnun.is/leit.pl
- Jóhannes B. Sigtryggsson. 2011. *Málið á Ævisögu Jóns Steingrímssonar*. Reykjavík: Hugvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Jón Árnason. 1994. *Nucleus latinitatis ...* Guðrún Kvaran og Friðrik Magnússon sáu um útgáfuna. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Jón Helgason. 1929. *Málið á Nýja testamenti Odds Gottskálkssonar*. Kaupmannahöfn: S. L. Möller.
- Jón Magnússon. 1997. *Grammatica islandica. Íslensk málfræði*. Jón Axel Harðarson gaf út. Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Jón Þorkelsson. 1890–1894. *Supplement til islandske Ordbøger*. Tredje Samling. Første Del. Reykjavík.
- Kalkar, Otto. 1976. *Ordbog til det ældre danske sprog (1200–1700)*. II: G–L. Kaupmannahöfn: Akademisk Forlag.
- Kristján Árnason. 2002. Upptök íslensks ritmáls. *Íslenskt mál og almenn málfræði* 24:157–193.
- Kroch, Anthony. 1994. Morphosyntactic Variation. Í: Katherine Beals o.fl. (ritstj.). *CLS 30: Papers from the 30th Regional Meeting of the Chicago Linguistics Society, 2: Parasession on Variation and Linguistic Theory*, bls. 180–201. Chicago: Department of Linguistics, University of Chicago.
- Kuryłowicz, Jerzy. 1945–1949. La nature des procès dits „analogiques“. *Acta Linguistica* 5:15–37.
- Larsson, Ludwig. 1891. *Ordförrådet i de älsta isländska handskrifterna*. Lundur: Lindsted.
- Lightfoot, David. 1999. *The Development of Language. Acquisition, Change, and Evolution*. Oxford: Blackwell.
- Mailhammer, Robert. 2007. *The Germanic Strong Verbs. Foundations and Development of a New System*. Berlín / New York: Mouton de Gruyter.

- Mańczak, Witold. 1958. Tendances générales des changements analogiques. *Lingua* 7: 298–325, 387–420.
- Margrét Jónsdóttir. 2007. „Hvernig niðurhel ég?“ Íslenskt mál og almenn málfræði 29:125–140.
- Margrét Jónsdóttir. 2015. Breytingar og breytileiki í hegðun sagnarinnar *kviða*. Í: Matthew Whelpton, Guðrún Björk Guðsteinsdóttir, Birna Arnbjörnsdóttir og Martin Regal (ritstj.). *An Intimacy of Words. Innileiki orðanna. Essays in Honour of Pétur Knútsson*. Rit til heiðurs Pétri Knútsyni, bls. 283–306. Reykjavík: Stofnun Vigdísar Finnbogadóttur. Háskólaútgáfan.
- Martinet, André. 1964. *Elements of General Linguistics*. London: Faber and Faber.
- Noreen, Adolf. 1923. *Altisländische und altnorwegische Grammatik (Laut- und Flexionslehre)*. Halle (Saale): Verlag von Max Niemeyer.
- Norsk ordbok. 2007. *Ordbok over det norske folkemålet og detnynorske skriftmålet*. Aðalritstj. Oddrun Grønvik, Laurits Killingbergtrø og Lars S. Vikør. Band VI: k–kåvå. Ósló: Det norske samlaget.
- Nudansk Ordbog. 1982. 11. reviderede og forøgede udgave ved Erik Oxenvad. Kaupmannahöfn: Politikens Forlag
- Nynorskordboka. www.nob-ordbok.uio.no
- ONP = *Ordbog over det norrøne prosasprog*. dataonp.hum.ku.dk/index
- Pinker, Steven. 1999. *Words and Rules: The Ingredients of Language*. New York: Basic Books.
- Pokorny, Julius. 1957. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. I. Bern/ München: Franke Verlag.
- Riksmålsordboken. 1977. Utgitt av det Norske Akademi for Sprog og Litteratur. Ósló: Kunnskapsforlaget.
- ROH = *Ritmálssafn*. www.arnastofnun.is/page/gagnasofn_ritmalssafn
- Runólfur Jónsson. 1651. *Recentissima antiquissimæ linguæ septentrionalis incunabula, id est, grammaticæ islandicæ rudimenta*. Nunc primum adornari cæpta & edita per Runolphum Jonam Islandum. Kaupmannahöfn.
- de Saussure, Ferdinand. 1986. *Course in General Linguistics*. La Salle, Illinois: Open Court.
- Seebold, Elmar. 1970. *Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch der germanischen starken Verben*. Haag/París: Mouton.
- Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. www.arnastofnun.is
- Sveinbjörn Egilsson. 1860. *Lexicon poëticum antiquæ linguæ septentrionalis*. Conscriptis Sveinbjörn Egilsson. Kaupmannahöfn.
- Sveinbjörn Egilsson. 1931. *Lexicon poeticum antiquæ linguæ septentrionalis*. *Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog*. Oprindeligt forfattet af Sveinbjörn Egilsson. Forøget og påny udgivet for Det kongelige nordiske Oldskriftselskab ved Finnur Jónsson. 2. udgave. Kaupmannahöfn.
- The Oxford Compact English Dictionary*. 1996. Della Thompson (ritstj.). Oxford: Oxford University Press.
- timarit.is

- Valtýr Guðmundsson. 1922. *Íslandsk Grammatik. Íslandsk Nutidssprog*. Kaupmannahöfn: H. Hagerup Forlag.
- Venås, Kjell. 1967. *Sterke verb i norske målføre. Morfologiske studiar*. Ósló: Universitetsforlaget.
- Venås, Kjell. 1974. *Linne verb i norske målføre. Morfologiske studiar*. Ósló/Bergen/Tromsö: Universitetsforlaget.
- Veturliði G. Óskarsson. 1997–1998. *Ske. Íslenskt mál og almenn málfræði 19–20:181–207*.
- de Vries, Jan. 1962. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden: E. J. Brill.
- Wurzel, Wolfgang Ullrich. 1984. *Flexionsmorphologie und Natürlichkeit: Ein Beitrag zur morphologischen Theoriebildung*. Berlín: Akademie Verlag. *Studia grammatica* 21.

Lykilorð

íslensk málsaga, beygingarfræði, sagnbeyging

Keywords

history of the Icelandic language, inflectional morphology, conjugation of verbs

Abstract

The Modern Icelandic verb *kviða* ‘be anxious about sth’ merits attention for a number of reasons, encapsulating as it does, a long history of re-interpretation. In the oldest sources, *kviða* was a weak verb. In the 16th century, it became strong in all its forms, save for the present tense singular. However, from early in the 20th century, we have the first example of strong verbal endings turning up in the present tense singular, while from the latter part of the 20th century, the examples are only sporadic.

This article undertakes the task of reconstructing the history of this verb, considering change and contemporary variation in its morphological class. A diachronic as well as synchronic treatment is discussed. Furthermore, the discussion offers some comparison with related languages, in particular Norwegian.

Margrét Jónsdóttir
Íslensku- og menningardeild
Hugvísindasviði Háskóla Íslands
Árnagarði v/Suðurgötu
IS-101 Reykjavík
mjons@hi.is